

Iran–Pakistan Relations Under the Rouhani and Raisi Administrations: Trends, Challenges, and Strategic Imperatives

Reza Zabihi¹ | Javad Golestani^{*2}

2

Vol. 10
Summer 2025

Research Paper

Received:
31 May 2024
Revised:
24 June 2024
Accepted:
11 August 2024
Published:
20 November 2024
P.P: 129-151

ISSN: 2783-1914
E-ISSN: 2783-1450

Abstract

Pakistan is one of Iran's most significant neighbors, with bilateral relations playing a key role in Iran's political, security, and economic landscape. This study examines the evolving trajectory of Iran–Pakistan relations during the presidencies of Hassan Rouhani and Ebrahim Raisi, highlighting major obstacles and challenges. While Rouhani prioritized an engagement-oriented foreign policy centered on the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) and preferential trade, Raisi's administration has shifted focus to a “Look to the East” strategy with an emphasis on regional integration and neighborhood diplomacy. Despite efforts from both administrations, a range of challenges—including economic sanctions, border insecurity, and the influence of regional and extra-regional powers—have hindered the full realization of bilateral potential. Politically, Rouhani's diplomacy leveraged the JCPOA to expand cooperation, whereas Raisi's approach aligns more closely with strengthening the Eastern axis. In terms of security cooperation, the relationship has evolved from limited efforts to address border threats under Rouhani to deeper military engagement during Raisi's term. Ideological differences and domestic constraints within both countries have further complicated ties. Employing a qualitative and conceptual approach within the framework of neoclassical realism, this study argues that Iran–Pakistan relations require a comprehensive and balanced strategy capable of addressing the existing economic, security, and diplomatic challenges. Key to this transformation is enhanced cooperation and the mitigation of persistent barriers, notably international sanctions.

Keywords: Iran, Pakistan, Rouhani Administration, Raisi Administration, Foreign Policy, Neoclassical Realism.

1. Assistant Professor of International Relations, Iranian Geography Studies Group, Iranology Foundation, Tehran, Iran.
r.zabihi@iranology.ir

2. Master of Arts in Regional Studies from Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran.

Cite this Paper: Zabihi, R & Golestani, J (2025). Iran–Pakistan Relations Under the Rouhani and Raisi Administrations: Trends, Challenges, and Strategic Imperatives. *State Studies of Contemporary Iran*, 2(10), 35–55.

Publisher: Imam Hussein University

 Authors

This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0).

روند توسعه روابط ایران و پاکستان در دولت های روحانی و رئیسی :

موانع و چالش های پیش رو

رضا ذبیحی^۱ | جواد گلستانی^{۲*} ID

چکیده

مسأله یارانه ها در ایران همواره از مهمترین و چالش برانگیزترین موضوعات در سیاستگذاری اقتصادی بوده است. وجود منابع عظیم انرژی در کشور و حصول درآمد قابل توجه از فروش این منابع از یک سو امکان مداخله اقتصادی دولت از جمله به شکل پرداخت یارانه را فراهم کرده و از سوی دیگر این پتانسیل تا حدی زمینه مطالبه عمومی در خصوص این پرداخت ها را به وجود آورده است. قانون هدفمند کردن یارانه ها با هدف بهبود توزیع عادلانه درآمدها و تخصیص بهینه منابع در سال ۱۳۸۹ اجرا گردید. پرسش اصلی این است که مبانی فکری و گفتمان سیاسی حاکم بر رویکرد اقتصاد سیاسی دولت احمدی نژاد، چگونه اجرای سیاست قانون هدفمند کردن یارانه ها را تحت تأثیر خود قرار داده است؟ فرضیه اصلی این است که، تناقض در مبانی فکری و گفتمان سیاسی عدالت اجتماعی حاکم بر سیاست های اقتصادی و اجتماعی دولت احمدی نژاد، موجب انحراف و ناکارآمدی قانون هدفمندی یارانه ها گردید. گفتمان احمدی نژاد با تقلیل پیچیدگی های اقتصادی به ساده انگارانه ترین سطح ممکن، هدفمندسازی یارانه ها را نه یک اصلاح اقتصادی فنی، بلکه به مثابه یک انقلاب توزیعی بزرگ تصویر می کرد که می توانست با انتقال مستقیم منابع به مردم، توازن جدیدی در نظام قدرت ایجاد کند..

کلیدواژه ها: هدفمندی، یارانه، عدالت، دولت، اقتصاد سیاسی.

۱. نویسنده مسئول: استادیار روابط بین الملل، گروه مطالعات جغرافیای ایران، بنیاد ایران شناسی، تهران، ایران.

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد مطالعات منطقه ای، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

استناد: ذبیحی، رضا و گلستانی، جواد (۱۴۰۴). روند توسعه روابط ایران و پاکستان در دولت های روحانی و رئیسی :

موانع و چالش های پیش رو ، دولت پژوهی ایران معاصر ، ۲ (۱۰)، ۱۵۱-۱۲۹.

DOR: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27831914.1403.10.4.1.4>

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع) نویسندگان

این مقاله تحت لایسنس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

روابط ایران و پاکستان به عنوان دو کشور همسایه با پیوندهای تاریخی و جغرافیایی، از اهمیت ویژه ای در تحولات سیاسی و امنیتی جنوب آسیا برخوردار است. این روابط که از زمان استقلال پاکستان در سال ۱۹۴۷ آغاز شد، در طول دهه ها تحت تأثیر عوامل گوناگون سیاسی، اقتصادی و امنیتی قرار گرفته است. داشتن حدود ۹۳۰ کیلومتر مرز مشترک و اشتراکات فرهنگی و تمدنی از جمله زبان، مذهب و آداب و رسوم به تعاملات این دو کشور عمق بیشتری بخشیده است. با این حال، روابط دو کشور همیشه بدون تنش نبوده و گاهی به دلیل تفاوت های سیاسی، مسائل مرزی و رقابت های منطقه ای به سردی گراییده است. در این میان، نفوذ قدرت های منطقه ای به ویژه عربستان سعودی به عنوان رقیب استراتژیک ایران در منطقه، تأثیر قابل توجهی بر روابط ایران و پاکستان داشته است. عربستان با بهره گیری از نفوذ اقتصادی و حمایت از جناح های مختلف در پاکستان، به ویژه در زمینه های نظامی و مذهبی، تلاش کرده است سیاست های ایران در منطقه را تضعیف کند. و از طرفی نقش قدرت های فرامنطقه ای نظیر ایالات متحده و چین، پیچیدگی روابط دو کشور را افزایش داده است. در عین حال، تهدیدات مشترکی مانند افراط گرایی، قاچاق مواد مخدر و تروریسم، زمینه ساز همکاری های امنیتی میان دو کشور شده است. علاوه بر این، منافع اقتصادی متقابل از جمله تجارت دوجانبه و پروژه های مبتنی بر انرژی، نقشی محوری در تقویت روابط دوجانبه ایفا کرده است.

روابط با پاکستان، در دولت روحانی سیاست تعامل محور و بهره گیری از فرصت های ناشی از توافق هسته ای موسوم به برجام، در جهت تقویت همکاری ها دوجانبه بود که با خروج ترامپ از برجام و ادامه تحریم های بین المللی و مسائل امنیتی، مانعی برای دستیابی به اهداف پیش بینی شده ایجاد شد. دولت رئیسی با اتخاذ سیاست نگاه به شرق و تأکید بر همکاری های منطقه ای، رویکرد متفاوتی را در پیش گرفت ولی با این وجود، چالش های ساختاری و امنیتی همچنان بر روابط دوجانبه سایه افکندند. سوال اصلی که پژوهش حاضر، سعی در پاسخ به آن دارد این است که، تفاوت های میان سیاست خارجی دولت روحانی و رئیسی در تعامل با پاکستان چیست؟ همچنین سوالات فرعی پژوهش به این شرح است، ۱- تفاوت میان دو دولت در مسائل اقتصادی در مواجهه

با پاکستان چیست؟ ۲- تفاوت میان دو دولت در مسائل سیاسی و امنیتی در مواجهه با پاکستان چیست؟ ۳- تفاوت میان دو دولت در زمینه منابع ایدئولوژیکی و عناصر داخلی و تاثیر آن بر روابط ایران و پاکستان چیست؟

۱-۱- مبانی نظری پژوهش

برای تحلیل روابط ایران و پاکستان در دو دولت روحانی و رئیسی، از چارچوب نظری واقع گرایی نئوکلاسیک استفاده شده است. این نظریه تأکید دارد که رفتار دولتها در عرصه بین‌المللی نه تنها تحت تأثیر ساختار نظام بین‌الملل (به عنوان یک عامل خارجی) قرار دارد، بلکه عوامل داخلی مانند ساختار سیاسی، ایدئولوژی و تصمیم‌گیری‌های نخبگان نیز نقش مهمی ایفا می‌کنند همچنین، سیاست خارجی کشورها نه تنها از محیط بین‌المللی و توزیع قدرت، بلکه از عوامل داخلی مانند نهادهای دولتی، شخصیت رهبران و فشارهای اجتماعی نیز تأثیر می‌پذیرد (Rose, 1998:144-172؛ Schweller, 2004:168) در این چارچوب، سه عامل اصلی در تحلیل روابط ایران و پاکستان بررسی می‌شوند:

۱-۱-۱- عوامل ساختاری در سطح بین‌المللی: واقع گرایی نئوکلاسیک بر این باور است که ساختار نظام بین‌الملل (مانند توزیع قدرت و سطح آنارشی) رفتار دولتها را تحت تأثیر قرار می‌دهد، اما این رفتار به طور مستقیم از ساختار ناشی نمی‌شود بلکه، عوامل داخلی مانند ساختار دولت، ایدئولوژی و فرهنگ سیاسی نقش واسطه‌ای ایفا می‌کنند. (Lobell, 2009:25-30) در سطح بین‌المللی، روابط ایران و پاکستان تحت تأثیر توزیع قدرت های منطقه‌ای و جهانی قرار دارد. رقابت میان قدرت‌های بزرگ نظیر ایالات متحده و چین در جنوب آسیا و نقش قدرت‌های منطقه‌ای مانند عربستان سعودی و هند، بر تعاملات این دو کشور تأثیر گذار است (Ehteshami & Rizvi, 2013:75؛ Zweiri, 2016:89)

۱-۱-۲- عوامل داخلی در سطح ملی: یکی از جنبه‌های مهم واقع گرایی نئوکلاسیک، توجه به نقش گروه‌های ذینفع داخلی در شکل‌دهی به سیاست خارجی است (Ripsman, 2009: 170-175) عوامل داخلی می‌توانند با تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی، رفتار دولتها را در عرصه بین‌المللی تغییر دهند. این امر نشان می‌دهد که سیاست خارجی تنها تحت تأثیر عوامل خارجی نیست، بلکه عوامل داخلی نیز نقش مهمی ایفا می‌کنند. (Schweller,

(161-159:2006 در ایران، تفاوت‌های ایدئولوژیک و راهبردی میان دولت‌های روحانی و رئیسی، بر جهت‌گیری سیاست خارجی این کشور تأثیر گذاشته است. از سوی دیگر، ضعف ساختارهای اقتصادی و مدیریتی در هر دو دولت، به ویژه تحریم‌های بانکی و نبود زیرساخت‌های مناسب مرزی، مانعی جدی برای توسعه روابط اقتصادی با پاکستان ایجاد کرده است (Schweller, 2004:170, Pirani, 2020: 37).

۱-۳-۱- پویایی‌های دوطرفه و مسائل مرزی: پویایی‌های دوطرفه به تعامل متقابل بین عوامل داخلی و خارجی اشاره دارد که بر رفتار دولتها در عرصه بین‌المللی تأثیر می‌گذارد. واقع‌گرایی نئوکلاسیک استدلال می‌کند که ساختار نظام بین‌الملل (مانند توزیع قدرت و آنارشی موجود) محدودیت‌ها و فرصت‌هایی را برای دولتها ایجاد می‌کند، اما نحوه پاسخ‌دهی دولتها به این محدودیت‌ها و فرصت‌ها تحت تأثیر عوامل داخلی است. (Rose, 1998:146-150) تعاملات اقتصادی مانند تجارت مرزی و پروژه‌های انرژی، از جمله خط لوله گاز ایران-پاکستان^۱، نقش محوری در روابط دوجانبه داشته، با این حال، فشارهای بین‌المللی و رقابت‌های منطقه‌ای مانع از تحقق این پروژه‌ها شده است (Ehteshami & Zweiri, 2016:91, Schweller, 2004:172). در نتیجه واقع‌گرایی نئوکلاسیک با ترکیب عوامل بین‌المللی و داخلی، امکان تحلیل چندبعدی روابط ایران و پاکستان را فراهم کرده است. این چارچوب نشان می‌دهد که تأثیرات متقابل عوامل ساختاری و داخلی، همراه با پویایی‌های خاص روابط دوجانبه، منجر به تفاوت در سیاست خارجی دولت‌های روحانی و رئیسی شده است.

۲-۱- پیشینه پژوهش

۱-۲-۱- روابط تاریخی و فرهنگی ایران و پاکستان: مطالعات مختلفی که با پرداختن به اشتراکات فرهنگی، تمدنی و تاریخی، نقش مهمی در روابط دو کشور ایفا کرده‌اند: از جمله علی حمید (۲۰۲۲)، پیوند ایران و پاکستان: دیدگاهی کلی نگر در پیوندهای تاریخی و آینده^۲، عباس حسن (۲۰۱۳)، روابط تاریخی ایران و پاکستان در کتاب پیچیدگی‌های روابط ایران و پاکستان^۳

1 IP

2 Iran-Pakistan Nexus: A Holistic Perspective on Historical Ties and Future

3 Iran and Pakistan: The Historical Dynamics of a Complex Relationship

این مقالات به پیوندهای تاریخی و فرهنگی میان دو کشور و تأثیر آن بر روابط دوجانبه پرداخته است.

۱-۲-۲- همکاری های اقتصادی و پروژه های استراتژیک: تجارت دوجانبه و پروژه های اقتصادی، مانند خط لوله صلح، بخش مهمی از روابط دو کشور بوده اند که مقالاتی از جمله پیرانی (۲۰۲۰)، دیپلماسی انرژی و خط لوله گاز ایران و پاکستان، به تحلیل نقش خط لوله صلح در همکاری های دوجانبه ۱ پرداخته است. احمد (۲۰۱۷)، روابط تجاری ایران و پاکستان: فرصت ها و چالش ها و عزیزی (۱۳۹۸)، تأثیر تحریم ها بر روابط اقتصادی ایران و پاکستان، فرصت ها و چالش های تجارت میان دو کشور ۲ را بررسی کرده اند.

۱-۲-۳- مسائل امنیتی و ژئوپلیتیکی: مسائل امنیتی، نظیر تروریسم و قاچاق مواد مخدر، یکی از محورهای مهم روابط ایران و پاکستان است. بلوچ (۲۰۱۹)، امنیت مرزی ایران و پاکستان و چالش های فرامرزی ۳، به تحلیل مسائل مرزی و امنیتی دو کشور میپردازد. رجب زاده (۱۴۰۰)، بررسی تهدیدات امنیتی مرزهای ایران و پاکستان، به تحلیل امنیت منطقه ای پرداخته است.

۱-۲-۴- سیاست خارجی ایران در دوره های مختلف: مطالعاتی که سیاست خارجی ایران را در دوره های روحانی و رئیسی بررسی کرده اند، احتشامی (۲۰۱۵)، سیاست خارجی ایران در زمان روحانی: عملگرایی یا تغییر؟ ۴، وکیل (۲۰۲۲)، چشم انداز استراتژیک ایران در زمان رئیسی: تداوم یا تغییر؟ ۵

۱-۲-۵- مزیت پژوهش حاضر نسب به پژوهش های موجود

پژوهش حاضر از چندین جنبه دارای مزیت ها و نوآوری هایی است که آن را از سایر مطالعات متمایز می کند: ۱- تحلیل مقایسه ای روابط در دو دوره زمانی متفاوت، ۲- ترکیب عوامل داخلی و بین المللی ۳- بررسی چند بعدی روابط دو جانبه ۴- رویکرد کاربردی به چالش ها و فرصت ها ۵- تمرکز بر پویایی های منطقه ای جدید. این ویژگی ها، پژوهش حاضر را به یک تحلیل جامع و کاربردی تبدیل می کند.

1 Energy Diplomacy and the Iran-Pakistan Gas Pipeline

2 Trade Relations Between Iran and Pakistan: Opportunities and Challenges

3 Iran-Pakistan Border Security and Cross-Border Challenges

4 Iran's Foreign Policy Under Rouhani: Pragmatism or Change?

5 Iran's Strategic Outlook Under Raisi: Continuity or Shift?

۲-بخش اول - روابط اقتصادی ایران و پاکستان در دولت های روحانی و رئیسی

توافق نامه تجارت ترجیحی بین ایران و پاکستان در سال ۱۳۸۴ به امضا رسید و در سال ۱۳۸۵ در مجلس شورای اسلامی تصویب شد. این توافق نامه با هدف کاهش تعرفه ها و تسهیل تجارت بین دو کشور منعقد شد. بر اساس این توافق نامه، میانگین تعرفه های تجاری بین دو کشور حدود ۱۹,۵ درصد کاهش یافت؛ به طوری که میانگین تعرفه برای کالاهای ایرانی ۲۶ درصد و برای کالاهای پاکستانی ۱۲,۷ درصد تعیین شد (مرکز پژوهش های مجلس، ۲ خرداد ۱۳۸۵) و (سفارت جمهوری اسلامی ایران - اسلام آباد، ۲۲ آذر ۱۴۰۱) حجم صادرات غیرنفتی ایران به پاکستان بین سال های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱ به ترتیب برابر با ۴۳۵، ۵۵۱، ۶۶۰، ۷۴۲ میلیون دلار و واردات از پاکستان حدود ۳۸۳، ۲۹۹، ۲۷۳، ۱۸۶ میلیون دلار و بطور متوسط حجم صادرات و واردات، به ترتیب ۵۹۷ و ۲۸۵ میلیون دلار بود. (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران، ۱۴۰۳) توافق نامه گسترش تجارت ترجیحی میان ایران و پاکستان در دوره روحانی در سال ۱۳۹۷ با هدف تسهیل و افزایش حجم مبادلات تجاری بین دو کشور به امضاء رسید. (سفارت جمهوری ایران در اسلام آباد، ۲۲ آذر ۱۴۰۱) در دوره رئیسی، تلاش هایی برای احیای موافقت نامه تجارت ترجیحی صورت گرفت به طوری که در سال ۱۴۰۱، مسئولان سازمان توسعه تجارت اعلام کردند که موافقت نامه تجارت ترجیحی با پاکستان احیا شد. (انرژی پرس، ۱۰ اردیبهشت ۱۴۰۱)

۲-۱-صادرات و واردات

حجم صادرات ایران به پاکستان بین سال های ۲۱۳۹۲ تا ۱۴۰۰ به ترتیب برابر با ۶۷۰، ۹۷۱، ۶۴۲، ۶۷۰، ۹۲۴، ۷۹۵، ۱، ۲۴۷، ۱، ۰۳۰، ۶۷۴، ۱، ۲۶۰، ۱ میلیون دلار و به طور متوسط برابر با ۹۱۲ میلیون دلار بود که نسبت به دوره قبل روحانی، ۳۱۵ میلیون دلار، افزایش داشت. همچنین حجم واردات ایران از پاکستان در این سال ها به ترتیب برابر با ۳۲۰، ۲۵۶، ۲۰۱، ۳۶۴، ۳۹۳، ۳۳۰، ۲۲۸، ۱۷۷، ۳۱۲ میلیون دلار و به طور متوسط ۲۸۷ میلیون دلار بود که نسبت به دوره قبل روحانی ۲ میلیون دلار کاهش داشت. (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران، ۱۴۰۳) و (گمرک ایران، ۱۴۰۳) تراز تجاری با پاکستان در دوره روحانی مثبت ۶۲۵ میلیون دلار بود که نسبت به دوره قبل، افزایش ۳۱۳

۱ دولت دهم - دولت دوم محمود احمدی نژاد

۲ تاریخ تحلیف دولت یازدهم در ۱۳ مرداد ۱۳۹۲ می باشد.

میلیون دلاری داشت. حجم صادرات ایران در سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ شاهد رشد قابل توجهی نسبت به سال های پیشین خود بود و در سال ۱۳۹۸ یعنی یک سال بعد از خروج ترامپ از برجام و تشدید تحریم های ایران، روند نزولی به خود گرفت و این روند نزولی تا سال ۹۹ نیز ادامه داشت ولی در سال ۱۴۰۰ این روند نزولی متوقف شد و دوباره شاهد رشد صادرات ایران به پاکستان بودیم. (اکو ایران، ۱۵ آذر ۱۴۰۱)

حجم صادرات ایران به پاکستان بین سال های ۱۴۰۱ تا ۱۴۰۳ به ترتیب برابر با ۱،۴۸۸، ۲،۰۸۷، ۱،۰۱۱ دلار و به طور متوسط برابر با ۱،۵۲۹ میلیون دلار بود که نسبت به دوره قبل رئیسی ۶۱۷ میلیون دلار، افزایش داشت. حجم واردات ایران از پاکستان بین سال های ۱۴۰۱ تا ۱۴۰۳ به ترتیب برابر با ۸۴۲، ۶۷۴، ۳۲۲ میلیون دلار و به طور متوسط برابر با ۶۱۳ میلیون دلار بود که نسبت به دوره قبل رئیسی ۳۲۶ میلیون دلار افزایش داشت. (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران، ۱۴۰۳) و (گمرک ایران، ۱۴۰۳) در سال ۱۴۰۱ حجم تجارت دو جانبه تقریباً به ۱،۵ میلیارد دلار رسید که نسبت به سال ۱۴۰۰، رشد ۲۲۸ میلیون دلاری داشت. (دولت اردیبهشت ۱۴۰۳) و (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران، ۱۴۰۳) تراز تجاری با پاکستان در دوره رئیسی مثبت ۲۹۱ میلیون دلار بود که به نسبت دوره قبل روندی کاهشی داشت.

۲-۲- حوزه انرژی

پروژه خط لوله گاز ایران- پاکستان در اواسط دهه ۱۹۹۰ طرح ریزی شد و قرارداد مقدماتی بین دو کشور در سال ۱۹۹۵ به امضا رسید. طول این خط لوله ۲،۷۷۵ کیلومتر و از تاسیسات فرآوری گاز در عسلویه ایران آغاز و مسافت ۱۴۰۰ کیلومتری تا مرز ایران و پاکستان را طی می کند. بخش پاکستان خط لوله در نزدیکی بزرگراه ساحلی مکران از مرز ایران و پاکستان تا نقطه برداشت پاکستان در نوابشاه با مسافت بیش از ۷۸۱ کیلومتر است. اجرای این پروژه بر اساس رویکردی مشارکتی و به موجب آن هر کشور، مسئول ساخت خط لوله در کشور خود بود. ایران برای تسهیل و پیشبرد سریع تر پروژه در سمت پاکستان با اعطای وام ۵۰۰ میلیون دلاری با بازپرداخت ۲۰ ساله، موافقت کرد این پروژه مدتی به دلیل فشارهای آمریکا و عربستان سعودی به پاکستان، متوقف ماند. (اندیشکده اقبال، ۲۰ فروردین ۱۴۰۳) و (Globalsecurity, 5 june 2016)

۱ تحلیف دولت چهاردم در تاریخ ۹ مرداد ۱۴۰۳ برگزار شد.

۲-۲-۱- دولت روحانی

دولت روحانی تلاش کرد، تا در حوزه انرژی، روابط با پاکستان را گسترش دهد در این راستا، توافقنامه تکمیل خط لوله گاز ایران و پاکستان، در سال ۱۳۹۷ به امضا رسید تا به پاکستان فرصت بیشتری بدهد اما تحریم های ایالات متحده مانع تکمیل پروژه از سوی پاکستان گردید. (انرژی پرس، ۹ فروردین ۱۴۰۳)

۲-۲-۲- دولت رئیسی

در این دوره، تلاش های دیپلماتیک، برای تکمیل پروژه خط لوله گاز ایران-پاکستان با وجود تلاش ها صورت گرفته و ادامه یافتن تحریم های بین المللی با شکست رو به رو شد. در زمینه صادرات برق به پاکستان، خط تبادل پلان-جیوانی در این دوره به بهره برداری رسید. (پایگاه اطلاع رسانی ریاست جمهوری، ۲۸ اردیبهشت ۱۴۰۲)

۲-۳- تجارت مرزی

۲-۳-۱- دولت روحانی

سفر دو روزه روحانی به پاکستان در ۹ فروردین ۱۳۹۵، بعد از سفر آیت الله خامنه ای ۱۰ سال ۱۳۶۴ یکی از مهم ترین سفرهای هیئت عالی رتبه ایرانی به پاکستان بود. یکی از مهمترین بخش سفر، رایزنی برای تقویت و تسهیل روابط بخش خصوصی دو کشور، تقویت بازارچه های مرزی، اتصال راه های ارتباطی، ایجاد زمینه های رسیدن به تجارت آزاد و همکاری فعال میان بنادر گوادر و چابهار بود. (ایسنا، ۸ فروردین ۹۵) در این راستا یادداشت تفاهمی امضاء شد که بر اساس آن، در مرحله اول بازارچه های کوهک-چدگی، ریمدان-گبد در نقاط مرزی افتتاح شد با افتتاح این بازارچه های مرزی، امکان انجام تمام رویه های گمرکی از جمله، صادرات، واردات، ترانزیت و تردد مسافری فراهم شد. (اسپوتنیک، ۲۲ آوریل ۲۰۲۱)

۲-۳-۲- دولت رئیسی

افتتاح گذرگاه مرزی پیشین-مند، یکی از مهم ترین اقدامات در راستای توسعه تجارت مرزی بین دو کشور در دوران ریسی بود. (پایگاه تحلیلی الف، ۲۸ اردیبهشت ۱۴۰۲) دولت رئیسی با افتتاح

۱. سومین رئیس جمهور ایران ۱۳۶۰-۱۳۶۸

بازارچه‌های مرزی جدید و افزایش تعاملات اقتصادی در مرز، تلاش کرد تا تجارت غیررسمی و قاچاق را به تجارت رسمی تبدیل کند.

جدول ۱-مقایسه دو دوره در ابعاد اقتصادی

شاخص	دوره روحانی	دوره رئیسی
حجم تجارت دو جانبه	حدود ۱ میلیارد و ۲۰۰ میلیون دلار	بیش از ۲ میلیارد دلار
میانگین صادرات سالانه ایران	۹۱۲ میلیون دلار	۱،۵۲۹ میلیون دلار
میانگین واردات سالانه ایران	۲۸۷ میلیون دلار	۶۱۳ میلیون دلار
تراز تجاری	مثبت ۶۲۵ میلیون دلار	مثبت ۲۹۱ میلیون دلار
حوزه انرژی	تکمیل بخش ایرانی خط لوله گاز، امضای تفاهم نامه برای دادن زمان به دولت پاکستان برای تکمیل خط لوله در سمت پاکستان که به دلیل تحریم ها عملیاتی نشد	ادامه تلاش های دیپلماتیکی برای تکمیل پروژه خط لوله گاز ایران- پاکستان، افتتاح خط تبادل برقی پلان- جیوانی
تجارت مرزی	افتتاح بازارچه های کوهک- چدگی، ریمدان-گبد در نقاط مرزی، رایزنی برای تقویت و تسهیل روابط بخش خصوصی	افتتاح گذرگاه مرزی پیشین- مند، افزایش تعاملات اقتصادی در مرز، برای تبدیل تجارت غیررسمی و قاچاق به تجارت رسمی

دو کشور، اتصال راه های ارتباطی، ایجاد زمینه های رسیدن به تجارت آزاد و همکاری فعال میان بنادر گوادر و چابهار	
--	--

جمع بندی: در دوره روحانی، تأکید بر تعاملات دیپلماتیک و برجام در دستور کار قرار گرفت و موجب تقویت روابط و همکاری های اقتصادی و امنیتی در دولت اول روحانی شد به طوری که حجم مبادلات تجاری بین ایران و پاکستان در این دوره نسبت به دوره قبل از روحانی ۳۱۵ میلیون دلار، افزایش داشت همچنین تراز تجاری با پاکستان در این دوره مثبت ۶۲۵ میلیون دلار بود که نسبت به دوره قبل از روحانی افزایش ۳۱۳ میلیون دلاری داشت. ولی با خروج ایالات متحده از برجام و تشدید تحریم ها، مبادلات تجاری روند نزولی به خود گرفت و این روند نزولی تا سال ۹۹ نیز ادامه داشت. در حوزه انرژی نیز با وجود تحریم ها، پروژه هایی که در دولت اول روحانی اجرایی شده بود تحت تهدیدهای ایالات متحده مبنی بر تحریم طرف پاکستانی در صورت مشارکت اقتصادی با ایران متوقف شد. در دوره ابراهیم رئیسی، تأکید بیشتری بر سیاست همسایگی و گسترش تجارت براساس سند راهبردی سیاست خارجی و گفتمان رسمی دولت صورت گرفت و این خود باعث بهبود، نه چندان چشمگیر در زمینه تجاری شد. حجم مبادلات تجاری در دوره ریسی از ۱ میلیارد و ۲۰۰ میلیون دلار با افزایش تقریبی ۸۰۰ میلیون دلاری به بیش از ۲ میلیارد دلار رسید ولی تراز تجاری با پاکستان به مثبت ۲۹۱ میلیون دلار رسید که شاهد کاهش ۳۳۴ میلیون دلاری نسبت به دولت روحانی می باشد که این روند کاهشی، نشان دهنده تهاتر کالا در مبادلات تجاری در این دولت بوده است.

۳- بخش دوم- روابط امنیتی و سیاسی ایران و پاکستان در دولت های روحانی و رئیسی

امنیت مرزهای مشترک ایران و پاکستان همواره یکی از چالش های اصلی دولت ها در ایران و پاکستان بوده است که دو کشور را با مسائل امنیتی در حوزه نقض حریم مرزی و قاچاق کالا و سوخت مواجه کرده است. (محمودی، بیژنی و اخباری، ۱۳۹۸: ۱۰-۵) گرچه این چالش ها هرگز موجب درگیری مستقیم دو طرف نشده است اما موانع زیادی برای همکاری ها در تمامی حوزه ها

ایجاد کرده است از جمله می توان به: ۱- قاچاق گازوئیل از ایران به پاکستان ۲- ورود مهاجران غیرقانونی از طریق بلوچستان پاکستان به ایران برای رفتن به اروپا ۳- تولید مواد مخدر در افغانستان و انتقال آن از طریق پاکستان به ایران و سپس انتقال به خاورمیانه و اروپا (اندیشکده اقبال، ۲۰ فروردین ۱۴۰۳)

۱-۳- همکاری در زمینه امنیت مرزی

۱-۱-۳- دولت روحانی

یکی از اولویت های اصلی در دوره روحانی، همکاری در زمینه امنیت مرزی با پاکستان بود. قانون موافقتنامه همکاری های امنیتی در سال ۱۳۹۳ بین ایران و پاکستان امضاء شد و دو کشور در زمینه مبارزه با قاچاق کالا با یکدیگر توافق کردند. همچنین از پاکستان خواسته شد تا گروه های تروریستی مستقر در مناطق مرزی مانند بلوچستان و مناطقی که از آنجا حملات علیه ایران صورت می گرفت، تحت کنترل درآورد. (مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۳)

۲-۱-۳- دولت رئیسی

در این دوره توافقاتی برای مقابله با تهدیدات گروه های تروریستی فعال در منطقه بلوچستان و دیگر مناطق مرزی با پاکستان صورت گرفت و از پاکستان خواسته شد تا نظارت های امنیتی را تقویت کند. رئیسی طی سفر دو روزه چندین یادداشت تفاهم/توافقتنامه با پاکستان در زمینه امنیت مرزها به امضا رساند. (پایگاه اطلاع رسانی ریاست جمهوری، ۵ اردیبهشت ۱۴۰۳)

۲-۳- مبارزه با تروریسم

تروریسم به عنوان تهدیدی مشترک برای صلح، ثبات و توسعه پایدار در منطقه شناخته می شود و یکی از چالش های بنیادین امنیتی برای کشورهای جنوب غرب آسیا به ویژه جمهوری اسلامی ایران به شمار می رود. (Rashid, 2012: 87) عربستان سعودی با حمایت مالی از برخی مدارس دینی در پاکستان، به ویژه در مناطق مرزی، در گسترش اندیشه های سلفی افراط گرا نقش داشته است. (Ghorashi & Sadeghi Aval, 2018: 215) در این راستا، گروهک های تروریستی فعال در ایالت بلوچستان پاکستان همچون جیش العدل، با تکیه بر حمایت های خارجی به ویژه از سوی عربستان سعودی، ایالات متحده و شبکه هایی مانند القاعده، به اجرای عملیات مسلحانه و

خرابکارانه در مرزهای شرقی ایران مبادرت می‌ورزند (Mir, 2020: 101) و (Ghorashi & Sadeghi Aval, 2018: 215) این عملیات‌ها نه تنها تهدیدی علیه امنیت ملی ایران محسوب می‌شوند، بلکه می‌توانند مناسبات ایران با همسایگانش به‌ویژه پاکستان را نیز دچار چالش سازند. (Nadimi, 2021: 54) با این حال، سیاست جمهوری اسلامی ایران در قبال این اقدامات عموماً مبتنی بر اصل حسن هم‌جواری، تعامل دیپلماتیک و تلاش برای مدیریت بحران از طریق گفت‌وگو با مقامات پاکستانی بوده است.

۳-۲-۱- دولت روحانی

توافق دوجانبه برای مقابله با تروریسم در سال ۱۳۹۳ بین ایران و پاکستان منعقد شد. (مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۳) و (اندیشکده اقبال، ۲۰ فروردین ۱۴۰۳) در سال ۱۳۹۴، ایران و پاکستان توافقاتی دیگری برای مقابله با گروه‌های تروریستی مانند جیش‌العدل و دیگر گروه‌های فعال در مرزهای مشترک داشتند. (مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، اسفند ۱۳۹۴)

۳-۲-۲- دولت رئیسی

در دولت رئیسی، برای مقابله با گروه‌های تروریستی مانند جیش‌العدل بر همکاری های دو جانبه تاکید شد این همکاری‌ها در راستای مقابله با تهدیدات مشترک امنیتی در منطقه افزایش یافت. (پایگاه اطلاع رسانی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی، ۵ اردیبهشت ۱۴۰۳)

۳-۳-۱- تعامل با رقبای پاکستان در جهت توازن در سیاست خارجه

بررسی های گوناگون نشان از این واقعیت دارد که پاکستان در بعد خارجی با تمامی همسایگان به جز چین در تنش است. کشمکش های متعدد با هند در مسئله حاکمیت کشمیر، تلاش همیشگی برای نفوذ در افغانستان جهت فائق آمدن بر بحران قومی-قبیله ای پشتون ها، تنش های ایدئولوژیک، تنش های مرزی و چالش های قومی با ایران، همه نشان دهنده وجود این تنش ها میان پاکستان با همسایگان خود است. (اطاعت، احمدی، ۱۳۹۴:۲) لذا روابط با پاکستان نیازمند بررسی سناریوهای متعدد، جهت جلوگیری از ایجاد تنش با این کشور است.

۳-۳-۱- دولت روحانی

توافق نامه تجارت ترجیحی بین ایران و هند، در سال ۱۳۹۵ برای توسعه بندر چابهار امضا شد (وزارت بازرگانی و صنعت، هند، ۲۰۱۸) با امضای این توافق نامه، روحانی بر اهمیت همکاری های منطقه ای و بین المللی تأکید کرد و پروژه هایی مانند کریدور چین-پاکستان و بندر چابهار را به عنوان فرصت هایی برای تقویت همکاری های اقتصادی معرفی کرد. روحانی اعلام کرد که ایران آماده است تا کریدور سی پیک را با بندر چابهار پیوند دهد، این امر نقش ایران را به عنوان یک کانون ترانزیتی در منطقه تقویت می کند. (Pant, 2017: 178195) در همین راستا، هند و ایران، بیانیه ای مشترکی را در سال ۲۰۱۶ صادر کردند که در آن بر امضای ۹ قرارداد همکاری تأکید کردند که مهم ترین آنها همکاری دوجانبه در بندر چابهار بود. (هندوستان تایمز، ۲۱ فوریه ۲۰۱۸) پس از خروج ایالات متحده از برجام، انجام پروژه های مشترک بسیار کند و در نهایت متوقف گردید.

۳-۲-۳- دولت رئیسی

دولت ریسی سعی کرد برای گسترش همکاری با پاکستان، به حل و فصل اختلافات این کشور با رقبای این کشور پردازد که در اولین گام با اعلام آمادگی ایران در حل و فصل موضوع کشمیر از طریق گفت و گو و روش های مسالمت آمیز قدم برداشت. (پایگاه اطلاع رسانی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی، ۵ اردیبهشت ۱۴۰۳) با پیشرفت مذاکرات برجام و رسیدن به نقطه نزدیک به توافق، هند امیدوار بود دوباره با قراردادهای جدید به پروژه های مشترک خود با ایران برگردد. ولی با بن بست رو به رو شدن مذاکرات برجام هند نتوانست روابط خود با ایران را گسترش دهد و از این رو تضاد منافع ای با پاکستان در دوره ریسی ایجاد نشد. (دیپلماسی ایرانی، ۲۷ تیر ۱۴۰۰)

جدول ۲- مقایسه دو دوره در ابعاد امنیتی

شاخص	دوره روحانی	دوره رئیسی
همکاری های امنیتی مرزی	توافقات محدود برای مقابله با گروه های تروریستی	همکاری های گسترده تر و هماهنگی بیشتر
روابط با	تفاوت های سیاسی و	رویکرد جدید برای تقویت روابط با

هند و رقابت منطقه ای	اقتصادی با پاکستان	پاکستان
منافع منطقه ای	بهبود روابط با هند و ایجاد برخی نگرانی ها در طرف پاکستانی از نفوذ هند	تقویت روابط اقتصادی و امنیتی با پاکستان

جمع بندی: در دولت روحانی با امضای برجام، سعی بر تقویت روابط با پاکستان برای افزایش مبادلات تجاری و انجام پروژه های راهبردی در زمینه تامین انرژی شد که این امر مستلزم امنیت مرزها و حل مشکل گروهک های تروریستی بود. دولت روحانی راینی هایی با طرف پاکستانی در حوزه امنیت مرزها و مبارزه با تروریسم کرد اما همزمان عربستان سعودی با تقویت گروه های افراطی سعی داشت در روابط ایران و پاکستان اختلال ایجاد کند. با ایجاد تنش بین عربستان سعودی و یمن، پاکستان نیز سعی در حفظ توازن روابط خود با دو کشور ایران و عربستان داشت. گزارش هایی از نقض توافقات و حملات مرزی بین دو کشور نشان دهنده چالش های امنیتی باقی مانده در دولت روحانی بود. در دولت روحانی با توسعه مرحله به مرحله روابط با هند و افزایش حضور هند در ایران، علاوه بر ایجاد موازنه در منطقه، سعی شد به طور پله ای پاکستان را نیز تحت فشار قرار دهد تا در رابطه با مسائل امنیتی ناگزیر شود رفتارهای خود را با ایران اصلاح کند. در دوره رئیسی، ایران و پاکستان تلاش بیشتری برای تقویت همکاری های امنیتی و سیاسی خود داشتند و این همکاری ها نسبت به دوره روحانی گسترش یافته و عمیق تر شد. علی رغم تلاش های دولت ریسی بر راینی با طرف پاکستانی برای رفع مشکلات امنیتی در مرزها، حمله به پاسگاه های مرزی در این دولت نیز رخ داد گرچه تعداد دفعات نقض حریم مرزی، در دوره ریسی نسبت به دوره روحانی کاهش یافت. در دوره ریسی با بن بست رو به رو شدن مذاکرات احیای برجام هند نتوانست روابط خود با ایران را گسترش دهد از این رو تضاد منافع ای با پاکستان در این دوره رخ نداد و سعی شد توجه بیشتری به روابط با پاکستان به عنوان یک شریک امنیتی استراتژیک در منطقه شود.

۴-بخش سوم- ایدئولوژی های حزبی و مسائل داخلی

۴-۱- سیاست‌های حزبی در ایران

۴-۱-۱- دولت روحانی

حسن روحانی با رویکرد اعتدال و عمل‌گرایی خود بعد از انتخابات، به دنبال پایان دادن به انزوای بین‌المللی ایران بر مبنای بهره‌گیری از فرصت‌های ایجاد شده توسط برجام بود. رویکرد اعتدالی دولت روحانی با تأکید بر منافع ملی و مصلحت، زمینه را برای بهبود روابط اقتصادی و تجاری با پاکستان و کاهش تنش‌های ایدئولوژیک فراهم کرد. اختلافات میان دولت اعتدالی روحانی، با مجلس تحت کنترل جناح‌های اصول‌گرا در موضوعاتی مانند احیای مجدد برجام و همکاری‌های منطقه‌ای، باعث تضعیف توانایی دولت روحانی در سیاست خارجه شد. مجلس اصول‌گرا به رهبری جناح‌های محافظه‌کار، برجام را ناکافی و حتی زیان‌بار برای منافع ملی ایران می‌دانست.

۴-۱-۲- دولت رئیسی

رئیی، به‌عنوان یک اصولگرا، با تأکید بر ایدئولوژی مقاومت، به دنبال تقویت محور شرق، به ویژه همکاری با کشورهایمانند چین، روسیه و پاکستان بود. در این چارچوب، پاکستان به عنوان یک همسایه مهم و کشوری با ظرفیت‌های اقتصادی و امنیتی، مورد توجه ویژه قرار گرفت. در این دوره، اصولگرایان، قوه مجریه و قوه مقننه را به طور همزمان در اختیار گرفتند و انسجام در دیدگاه مقاومت بین نهادهای حکومتی به وجود آمد، اما تک‌بعدی بودن و عدم انعطاف نگاه اصولگرایان به سیاست خارجی و محاسبات غیر کارشناسی مانند زمستان سخت برای اروپا، مانع از بازگشت ایران به میز مذاکره شد و ادامه تحریم‌ها باعث شد پروژه‌های ناتمام بین ایران و پاکستان همچنان متوقف بماند و فرصت‌های اقتصادی حاصل از اجرایی شدن این پروژه‌ها برای ایران مانند دولت گذشته ناکام بماند.

۴-۲- سیاست‌های حزبی در پاکستان

نفوذ نظامیان در صحنه‌های سیاسی پاکستان و ناتوانی دولت در کنترل آنها، جزیی از فرهنگ راهبردی این کشور شمرده می‌شود. (بزرگزاده، نوری، ۱۳۹۶: ۳) تجمیع قدرت در دست ارتش و ژنرال‌ها، نفوذ بیش از اندازه گروه‌ها و احزاب اسلامی، فساد اداری و غیره توان تاثیرگذاری بالایی بر همسایگان و از جمله ایران دارد (محمدی، احمدی، ۱۳۹۴: ۲)

۴-۲-۱- دوره نواز شریف

دوره سوم نخست وزیری نواز شریف با دوره ریاست جمهوری روحانی همزمان بود. او دوران تبعید خود را در عربستان گذراند و همواره مورد حمایت این کشور قرار داشته است با این وجود، اهمیت ایران به عنوان یکی از همسایگان اصلی پاکستان، باعث تغییراتی در مواضع او در رابطه با ایران شد. (معاونت پژوهش های سیاسی - حقوقی مجلس، آذر ۹۴)

۴-۲-۲- دوره عمران خان

در طول دوران نخست وزیری عمران خان، روسای جمهور مستقر در ایران از ۱۸ اوت ۲۰۱۸ تا ۳ اوت ۲۰۲۱ روحانی و از ۳ اوت ۲۰۲۱ تا ۱۰ آوریل ۲۰۲۲ ریسی بود. عمران خان همواره خواستار اتخاذ تدابیر امنیتی شدیدتری برای پیشگیری از حملات تکفیری ها و سلفی های پاکستان به شیعیان بود. (معاونت پژوهش های سیاسی - حقوقی مجلس، آذر ۹۴)

۴-۲-۳- دوره شهباز شریف

شهباز شریف، برادر نواز شریف، پس از برکناری عمران خان در آوریل ۲۰۲۲ به عنوان نخست وزیر پاکستان انتخاب شد و تا اوت ۲۰۲۳ در این سمت فعالیت کرد. سپس در مارس ۲۰۲۴ مجدداً به این سمت بازگشت. در این دوره ها، روابط ایران و پاکستان بر پایه همکاری های اقتصادی، امنیتی و منطقه ای ادامه یافت.

جمع بندی: عوامل داخلی نظیر ایدئولوژی و سیاست های حزبی در ایران و پاکستان، تأثیر مهمی بر روابط دوجانبه داشته اند. تفاوت های دیدگاه دو کشور در برخی مسائل منطقه ای، گاهی باعث ایجاد تنش شد ولی رویکرد اعتدالی دولت روحانی در سیاست خارجی، مانع از تشدید این تنش و شکل گیری درگیری بین دو کشور شد. عدم همگرایی بین دولت اعتدالی روحانی و مجلس اصول گرا مانع بسیار بزرگی در احیای برجام بود که در آن منافع حزبی بر منافع ملی ترجیح داده شد و روابط ایران در سایه این تحریم ها با همه کشورها از جمله پاکستان با بحران های همراه شد. در دوره رئیسی، اصولگرایان، قوه مجریه و قوه مقننه را همزمان در اختیار گرفتند اما عدم موفقیت در زمینه مذاکرات هسته ای باعث شد این دولت نیز نتواند از سایه ها تحریم ها عبور کند و در مسیر تحکیم بیشتر روابط خود با پاکستان گام بردارد.

۵- بخش چهارم- توصیه هایی برای دولت آینده ایران

بررسی روند تاریخی در دو دولت پیشین ایران، آموزه ها و موضوعاتی را جهت بهره برداری و توجه دولت های آینده ایران به منظور گسترش تعاملات با پاکستان گوشرد می کند که عبارتند از:

۵-۱- تقویت همکاریهای اقتصادی و زیرساختی

۵-۱-۱- سرمایه گذاری در زیرساخت های مرزی: از طریق ایجاد و توسعه بازارچه های مرزی جدید، ارتقای امکانات پایانه های مرزی مانند میرجاوه، ریمدان و پیشین جهت تسهیل عبور و مرور کالا و مسافران، بهبود پایانه های گمرکی از طریق تامین برق پایدار و اینترنت پرسرعت و توسعه مسیرهای حمل و نقل (ریلی و جاده ای) مانند تقویت خط ریلی زاهدان-کوئته می تواند منجر به توسعه مناطق آزاد تجاری شود.

۵-۱-۲- توسعه پروژه های مشترک: تسریع در اجرای پروژه هایی مانند خط لوله گاز ایران-پاکستان موجب ایجاد زمینه های همکاری در حوزه انرژی می شود.

۵-۱-۳- حذف موانع بانکی و تجاری: استفاده از مکانیسم های مالی جایگزین مانند پیمان های پولی دو یا چندجانبه، توسعه تهاتر کالا و کاهش وابستگی به دلار همچنین توافق بر سر تعرفه های ترجیحی برای برخی کالاها جهت افزایش رقابت پذیری می تواند نقش موثری در افزایش تعاملات اقتصادی ایفا کند.

۵-۲- افزایش تعاملات امنیتی و مبارزه با تهدیدات مرزی

۵-۲-۱- ایجاد سازوکارهای امنیتی مشترک: تشکیل کمیسیون های امنیتی دائمی برای نظارت و رسیدگی سریع به مسائل مرزی مانند تروریسم، قاچاق مواد مخدر و مهاجرت غیرقانونی.

۵-۲-۲- همکاری در مبارزه با گروه های تروریستی: افزایش تبادل اطلاعات و تقویت هماهنگی های عملیاتی میان نیروهای امنیتی دو کشور.

۵-۲-۳- افزایش کنترل بر مرزها: راه اندازی سیستم های گمرکی هوشمند برای کاهش زمان ترخیص کالاها و تسهیل صدور ویزای تجاری و حذف موانع اداری برای نظارت مرزی، کاهش قاچاق و جلوگیری از ترردهای غیرمجاز.

۵-۳- تعمیق روابط دیپلماتیک و فرهنگی

۵-۳-۱- برگزاری نشست های منظم دیپلماتیک و افزایش همکاری های علمی-فرهنگی: تقویت گفتگوهای استراتژیک بین مقامات ارشد دو کشور برای حل اختلافات و

گسترش همکاری ها، استفاده از ظرفیت نهادهای منطقه ای مانند سازمان همکاری شانگهای و اکو برای گسترش روابط، تقویت تبادلات دانشگاهی، همکاری های علمی و برگزاری برنامه های مشترک فرهنگی برای افزایش شناخت و درک متقابل.

۶- نتیجه گیری

روابط ایران و پاکستان، به عنوان دو کشور همسایه با پیوندهای تاریخی، فرهنگی و ژئوپلیتیکی، همواره تحت تأثیر عوامل داخلی، منطقه ای و بین المللی قرار داشته است. بررسی این روابط در دوران ریاست جمهوری حسن روحانی و ابراهیم رئیسی نشان می دهد که هر دو دولت روحانی و رئیسی تلاش کردند از ظرفیت های موجود برای گسترش همکاری های دوجانبه استفاده کنند، اما موانع متعددی از جمله تحریم های اقتصادی، مسائل امنیتی مرزی، رقابت های منطقه ای و نفوذ قدرت های فرامنطقه ای، پیشرفت این روابط را محدود کرده است. در دوره حسن روحانی، سیاست خارجی ایران بر مبنای دیپلماسی تعامل گرایانه شکل گرفت. تأکید دولت بر توافق هسته ای (برجام) و گسترش همکاری های اقتصادی و تجاری، فرصت هایی را برای تقویت روابط با پاکستان فراهم کرد. در این دوره، حجم تجارت دوجانبه افزایش یافت و پروژه هایی همچون خط لوله گاز ایران- پاکستان در دستور کار قرار گرفت. با این حال، خروج آمریکا از برجام و بازگشت تحریم ها، بسیاری از این همکاری ها را با چالش مواجه ساخت. از نظر امنیتی، دولت روحانی به دنبال افزایش تعاملات دیپلماتیک برای کنترل تهدیدات مرزی بود، اما مشکلات ساختاری و نفوذ بازیگران ثالث مانند عربستان سعودی، مانع از تحقق کامل این اهداف شد. در مقابل، دولت ابراهیم رئیسی سیاست نگاه به شرق و همگرایی منطقه ای را در اولویت قرار داد. در این دوره، همکاری های اقتصادی ایران و پاکستان با افزایش صادرات انرژی و تجارت مرزی گسترش یافت. با این حال، تراز تجاری کاهش یافت که نشان دهنده افزایش تهاوت در مبادلات تجاری بود. در حوزه امنیتی، تعاملات نظامی و همکاری های امنیتی نسبت به دوره قبل تقویت شد، اما همچنان تهدیدات مرزی و حضور گروه های تروریستی، به عنوان چالش های عمده ای باقی ماند. در حوزه سیاست خارجی، تلاش ایران برای بهبود روابط با پاکستان در کنار حفظ تعاملات با سایر قدرت های منطقه ای، نشان دهنده یک راهبرد متوازن بود. یافته های این پژوهش نشان می دهد که روابط ایران و پاکستان تحت تأثیر عوامل ساختاری در سطح بین المللی، مانند تحریم های اقتصادی ایران، مسائل امنیتی

بین دو کشور، نظیر وجود گروه های تروریستی در پاکستان و ایجاد اقدامات خرابکارانه در مرزهای ایران و قاچاق کالا و سوخت بوده است همچنین منابع ایدئولوژیکی و عناصر داخلی در هر دوره موجب شده سیاست

مواجهه با همسایگان دچار تغییرات شود. در دوره روحانی، تأکید بر تعاملات دیپلماتیک و برجام در دستور کار قرار گرفت و موجب تقویت روابط و همکاری های اقتصادی و امنیتی در دولت اول روحانی شد اما با خروج ایالات متحده از برجام و بازگشت تحریم های ایران، روابط اقتصادی، تجاری در دولت دوم روحانی کاهش پیدا کرد و پروژه های مشترک میان دو کشور متوقف شد. در دولت رئیسی با وجود ادامه دار بودن مشکلات ساختاری مانند ضعف زیرساخت های اقتصادی و فشارهای بین المللی ناشی از تحریم، روابط اقتصادی و تجاری بهبود قابل توجهی نداشت و تغییری در روند پیشرفت پروژه های متوقف شده در دوره قبل ایجاد نشد. در حوزه امنیت مرزها و مبارزه با تروریسم در دو دولت راینی های با طرف پاکستانی انجام و از پاکستان خواسته شد تا گروه های تروریستی مستقر در مناطق مرزی ایران را تحت کنترل خود درآورد. بررسی تاثیرات ایدئولوژیکی در روابط دو کشور نشان می دهد، اختلاف نظر بین دولت روحانی و مجلس اصول گرا از یکسو و عدم همراهی آمریکا برای احیای برجام در دولت رئیسی از سوی دیگر، مانع استفاده از فرصت های به وجود آمده در احیای برجام شد و ادامه تحریم ها در دو دولت باعث متوقف ماندن پروژه هایی شد که افتتاح آنها می توانست در تمامی زمینه ها کمک بزرگی به تقویت روابط ایران با پاکستان کند. با این وجود، عنایت به راه کارهایی که این پژوهش به آن پرداخته است، می تواند به دولت های آتی ایران در گشودن افق های بیشتری برای گسترش مناسبات میان دو کشور ایران و پاکستان کمک نماید.

فهرست منابع

Articles

1. Azeem Gul, Rizwana Karim Abbasi, Syed Arslan Haider(2021), Iran and Saudi Arabia's Strategic Rivalry and the Middle Eastern Security,September 2021,Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ) 5(2):17-19
2. Ahmadi Eetaat (2015). Geopolitical Analysis of Pakistan's Relations with Neighbors: Tensions and Threats. Quarterly Journal of Political and International Research. Volume 7. Number 24.
3. Ahmadian Qudrat (1998), India-Pakistan Nuclear Conflict: Causes and Consequences. Defense Policy Quarterly, 8(22), 7-38, Imam Hussein (AS) University.
4. Baloch, N. & Niazi, S. (2022). Iran-Pakistan Border Security Dynamics: Challenges and Cooperation. Asian Affairs, 53(1): 65–81.
5. Bozorgzadeh Mehdi and Noori Sari Hojatullah (2017). A Framework for Understanding Pakistan's Foreign Policy. Quarterly Journal of Foreign Relations. Volume 9. Issue 4. Pages 158-133.
6. Ehteshami, A., & Zweiri, M. (2016). Iran and the Rise of its Neighbours. I.B. Tauris.
7. Ehteshami, A. (2015). "Iran's Foreign Policy Under Rouhani: Pragmatism or Change?" Middle East Policy, 22(1), pp. 35-50.
8. Fair, C. C. (2015). Fighting to the End: The Pakistan Army's Way of War. Oxford University Press Volume 1, Number 1,p.163.
9. Ghorashi,Mohammad& sadeghi Aval,Hadi(2018), The Role of Regional Factors in the insecurity of Iran's Eastern Borders.Quartery,Journal of Political in the Islamic World.8(4),p199-222
10. Mohammadi, H. Ahmadi, E. (2017) Explaining the Geopolitical Model of Iran-Pakistan Relations, Human Geography Research, Volume 49, Number 2, Summer,307-323
11. Mohammadi, H. Ahmadi, E. (2015) Divergence in Iranian-Pakistani Relations with Emphasis on Religious Extremism, Journal of Political Studies in the Islamic World, Volume 4, Number 2, Summer143-169
12. Mohammadnia Mehdi (2015) A comparative study of the foreign policy of fundamentalist and moderate governments. Quarterly Journal of Political Studies. Volume 2. Pages 1. 204-175.
13. Mohammadi, H. Ahmadi, E. (2015) A Two-Level Analysis of the Geopolitics of Divergence in Iranian-Pakistani Relations (Future Scenarios of these Relations and Presentation of Convergence Solutions), Strategic Policy Research Volume 5, Number 19, Winter,129-156
14. Mahammad Jahanzaib & Muhammad Khan (2024). The impacts of the intended transition of Pakistan from geo-politics to geo-economics, Liberal Arts and Social Sciences International Journal, No. 2 (2024): July-December 2024
15. Mahmoudi Balagfasheh Mohammad, Bijani Ali, and Akhbari Mohammad (2019), The Pattern of Security Relations between Iran and Pakistan in Countering the Terrorism Phenomenon from 2001 to 2007. Quarterly Scientific-Research Journal of New Approaches in Human Geography. Volume 12. Issue 1. Pages 402-385.

16. Mohammad Aqeel, Mohammad Imran, Kanwar Yasir. (2021). Iran-Saudi Rivalry and Its Implications on Geopolitics of Persian Gulf, PalArch's Journal of Archaeology of Egypt, V.18, Issue 7 (2021)-page-493-503
17. Mohammadi Hamid Reza and Ahmadi Ebrahim (2015). A two-level analysis of the geopolitics of Iran-Pakistan relations divergence. Quarterly Journal of Strategic Policy Research. Volume 5. Issue 19. Pages 129-156.
18. Ministry of Commerce and Industry, Government of India. (2018). India-Iran Preferential Trade Agreement: Opportunities and Challenges. page -12-15
19. Mir, A. (2020). The Double-Edged Sword: Pakistan's Security Policy Toward Militant Groups. United States Institute of Peace. p.101
20. Norrin M. Ripsman (2009), "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", In book: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy (pp.170-193).
21. Nadimi, F. (2021). Iran's Evolving Threats on Its Eastern Borders. The Washington Institute. p.54. p.w.3472
22. Najafi Sayar Rahman, Alipour Abbas (2013), Organized Killing of Shiites in Pakistan: Causes, Goals, Actors. Quarterly Journal of Security Perspectives, 6(20), 109-136, Imam Hussein (AS) University.
23. Pirani, F. (2020). "Energy Diplomacy and the Iran-Pakistan Gas Pipeline." Journal of South Asian Studies, 25(3), 35-47.
24. Rizvi, H. A. (2004). Pakistan's Foreign Policy: A Historical Analysis. PILDAT, at: <https://pildat.org/parliamentary-development1/pakistans-foreign-policy-an-overview-1947-2004>
25. Rizvi, S (2013), Foreign policy and security challenges. The Express TriBun, at: <https://tribune.com.pk/story/626571/foreign-policy-and-security-challenges>.
26. Rose, G. (1998). "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." World Politics, 51(1), 144-172.
27. Randall L. Schweller. (2004). "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing." International Security, 29(2), pp. 159-201.
28. Rashid, A. (2012). Pakistan on the Brink: The Future of Pakistan, Afghanistan and the West. Penguin Books Volume 1, Number 1. p.87
29. Rafiei Seyyed Kamaluddin Mohammad (1998) Timeline of India and Pakistan's nuclear development. Defense Policy Quarterly. 8(22), March, Imam Hussein (AS) University.
30. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, and Jeffrey W. Taliaferro (2009), "Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511811869>
31. Simber Reza; Mirtorabi Seyed Saeed and Ali Tabarfirozjaei Mohammad Baqer (2014) Analysis of the Iranian-Pakistani Relations (1985-1995). Journal of Political Studies of the Islamic World. Volume 2. Issue 4. Pages 67-98.
32. Simber, Reza; Rezapour, Daniyal and Azin, Sedighe (2019). The Policy of the Islamic Republic Towards the Gulf Cooperation Council Countries. Quarterly Journal of Fundamental and Applied Studies of the Islamic World. Year 2. Issue 4. Winter 2019. Pages 50-73.
33. Taliaferro, J. W. (2006). "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State." Security Studies, 15(3), pp. 464-495.
34. Tahir-kheli, Shirin. "Iran and Pakistan: Cooperation in An Area of Conflict." Asian Survey 17, no. 5 (May 1977): 474-90. Accessed June 2, 2017. : <http://www.jstor.org/stable/2643291>.

35. Vakil, S. (2022). "Iran's Strategic Outlook Under Raisi: Continuity or Shift?" Middle East Institute, pp. 20-35.

Websites

1. DAWN(23 April 2024), Iranian President Raisi, Sindh CM discuss bilateral economic opportunities in Karachi meeting, Online at: <https://www.dawn.com/news/1829157>
2. DAWN(18 September 2020), markets to be set up along borders with Iran, Afghanistan, Online at: <https://www.dawn.com/news/1580291>
3. DAWN(16 July 2023), Pakistan to work with Iran on border issues: COAS, Online at: <https://www.dawn.com/news/1765001>
4. Globalsecurity (5 June 2016, Iran-Pakistan gas pipeline / Peace pipeline / IP Gas, Online at: <https://www.globalsecurity.org/military/world/pakistan/ip-gas.htm> globalsecurity
5. Energy Press (9 Farvardin 1403). What was the story of the Iran-Pakistan gas pipeline project?: Available at <https://energypress.ir/?p=11535>
6. ISNA (April 28, 2016). A look at the visit of Iran's highest executive official to Pakistan after many years, available at: <https://www.isna.ir/news/95010801596/>
7. Iqbal Institute (20 Farvardin 1403). Review of Iran-Pakistan Relations, available at: <https://iqbalforum.org/magazine/8/>
8. Hindustantimes(21 February 2018), Rouhani's visit reflects the many dimensions to India-Iran ties , Online at: <https://www.hindustantimes.com/opinion/rouhani-s-visit-reflects-the-many-dimensions-to-india-iran-ties/story-ZYyfcYZtnH9lXpMwcLfcNL.html>
9. Sputnik (April 22, 2021). The key to successful Iran-Pakistan trade lies in the hands of Balochistan, available at: <https://spnfa.ir/20210422/>
10. Ministry of Foreign Affairs Information Website (25 May 1403). Joint Statement of the Islamic Republic of Iran and the Islamic Republic of Pakistan, available at: <https://mfa.gov.ir/portal/newsview/744136/>
11. Government Information Center (April 29, 2016). Rouhani's visit to Islamabad, the spring of Iran-Pakistan relations, available at: <https://dolat.ir/detail/276650>
12. Presidential Information Center (7 Bahman 1402). The Iran-Pakistan border is an opportunity for economic exchanges and security enhancement and must be protected against any insecurity, available at: <https://president.ir/fa/149740>
13. Presidential Information Center. (May 25, 1403). Important 28-point statement of the Islamic Republic of Iran and Pakistan/Emphasis on further expansion of trade and economic cooperation and transforming the common border of the two countries from a "border of peace" to a "border of prosperity", available at: <https://president.ir/fa/151419>
14. Analytical News Society A. (28 Ordibehesht 1402), Opening of the first joint border market between Iran and Pakistan, available at: <https://www.alef.ir/news/4020228029.html>
15. Iranian Diplomacy. (2 Bahman 1402), Developing relations with India in retaliation for Pakistan's shortcomings, available at: <http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/2024207>
16. Iranian Diplomacy. (27 Tir 1400), The Presidency and the Challenges of Eliminating the Bitterness of Iran-India Relations, available at: <http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/2004115/>
17. Consulate General of the Islamic Republic of Iran in Karachi, (May 5, 2018), 16% increase in Iranian exports to Pakistan in 2017 <https://karachi.mfa.ir/portal/newsview/562902/>

18. Consulate General of the Islamic Republic of Iran in Karachi. (December 19, 2018), Iran's exports to Pakistan increase to \$860 million in the first 8 months of this year. Available at: <https://karachi.mfa.gov.ir/portal/newsview/562912/>
19. Embassy of the Islamic Republic of Iran - Islamabad, (22 Azar 1401), Preferential Trade Agreement between Iran and Pakistan, available at: <https://pakistan.mfa.ir/portal/newsview/702857/>
20. Embassy of the Islamic Republic of Iran-Pretoria. (May 20, 2019), Iran and Pakistan emphasized in a joint statement: The borders of the two countries should be borders of peace and friendship, available at: <https://southafrica.mfa.gov.ir/portal/newsview/54920>
21. Majlis Research Center. (April 17, 2014), Law on Security Cooperation Agreement between the Government of the Islamic Republic of Iran and the Government of the Islamic Republic of Pakistan, available at: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/886141>
22. Majlis Research Center. (January 12, 2015), Law on Security and Law Enforcement Cooperation Agreement between the Government of the Islamic Republic of Iran and the Government of the Republic of Tajikistan. Available at: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/957237>
23. Majlis Research Center. (June 2006). Law on the Preferential Trade Agreement between the Government of the Islamic Republic of Iran and the Government of the Islamic Republic of Pakistan and the Protocol Amending Some of Its Articles. Available at: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97846>
24. Islamic Consultative Assembly Research Center, (May 6, 2014). Law on Security Cooperation Agreement between the Government of the Islamic Republic of Iran and the Government of the Islamic Republic of Pakistan. Available at: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/886141>
25. Deputy for Political and Legal Research of the Parliament (December 2015). Parliamentary Diplomacy: The Approach of the Parliamentary Factions of the Neighboring Countries of Afghanistan, Pakistan, Turkmenistan, and Kuwait Towards Iran, Available at: <https://rc.majlis.ir/fa/report/download/945580>
26. Deputy of Diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs (December 11, 2019). Summary of Foreign Trade Statistics of the Islamic Republic of Iran (First Eight Months of 2019), available at: <https://economic.mfa.gov.ir/portal/newsview/568839>
27. Deputy for Economic Studies - Tehran Chamber of Commerce, Mining and Agricultural Industries (June 10, 2019). Manufacturing Industry Import and Export Trends during 2017-2018, available at: <https://economy.tccim.ir/fulldoc?nid=462>

